

BANK XIZMATI IQTISODIY VA STATISTIK TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA

Ochilov Ozodbek Odil o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqola bank xizmatlarining iqtisodiy ahamiyatini, ularning statistik tahlili uchun metodologiyalarni va amaliy natijalarni o‘z ichiga oladi. Bank xizmatlari mamlakatning moliyaviy sektorining asosiy qismi bo‘lib, iqtisodiy o‘rni ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu tahlil bank xizmatlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari, ularning dinamikasi va statistik metodlar yordamida ularni o‘rganish imkoniyatlarini yoritadi. Bozor iqtisodiyot sharoitida banklar moliya tizimining asosiy institutlari bo‘lib, kredit va pul mexanizmining ishlashini ta‘minlaydi, iqtisodiyotni moliyalashtiradi va moliya bozorlarini rivojlantiradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bank faoliyatini statistik tahlil qilish usullari va vositalarini aniqlash, ularning samaradorligini baholash va tarmoq rivojlanishini prognoz qilishda foydalanishdan iborat. Maqolada bank faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari, statistik ma‘lumotlarni qayta ishlash va sharhlash usullari ko‘rib chiqiladi, shuningdek, raqamlashtirish va tartibga solish bosimi bilan bog‘liq mavjud tendentsiyalar va muammolar tahlil qilinadi. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida bank sektorining iqtisodiy va statistik monitoringi samaradorligini oshirish, tahliliy ish uslublarini ishlab chiqish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Ish iqtisod, bank, moliya va statistika sohalari mutaxassislar uchun dolzarb bo‘lib, keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: bank xizmati, iqtisodiy tahlil, statistik metodlar, moliyaviy sektor, tahlil obyekti, bank faoliyati, iqtisodiy o‘rni, ma‘lumotlar bazalari.

Kirish.

Bank xizmatlari iqtisodiyotning muhim bo‘lishi bilan birga, ularning samaradorligini va rivojlanishini baholash uchun statistik va iqtisodiy tahlil muhim ahamiyat kasb etadi¹. Banklar mamlakat iqtisodiyotining moliyaviy tarmoqlarining asosiy qismi bo‘lib, ularning faoliyati iqtisodiy o‘rni, ichki va tashqi

¹ Karimov, N. (2021). "Iqtisodiy tahlil va statistik metodlar". Toshkent: Fan va texnika.

investitsiyalarga, pul-kredit muvozanatiga ta'sir etadi². Shu sababli, bank xizmati sektori iqtisodiy va statistik tahlil uchun muhim obyektidir. Bu maqola bank xizmatlarini iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatida ko'rib chiqadi, ularning ahamiyatini, tahlil metodlarini va amaliy natijalarini yoritadi.

Bank xizmati moliyaviy vositachilikni osonlashtiradigan, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi va pul barqarorligini ta'minlovchi zamonaviy iqtisodiyotlarning tamal toshi bo'lib xizmat qiladi³. Ham asosiy sanoat, ham murakkab institutlar tarmog'i sifatida banklar ko'plab iqtisodiy o'zgaruvchilarga, jumladan investitsiyalar, iste'mol, inflyatsiya va ish bilan ta'sir qiladi. Ushbu sektorning ahamiyatini tan olgan iqtisodchilar va statistiklar turli nazariy va empirik metodologiyalar orqali uning tuzilishi, funktsiyalari, risklari va ta'sirini tahlil qilish uchun keng ko'lamli tadqiqot ishlarini olib borishdi.

Ushbu maqola bankning iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatidagi rolini har tomonlama ko'rib chiqishga qaratilgan. U bank nazariyasi evolyutsiyasini, bank operatsiyalarini asoslovchi asosiy tushunchalarni hamda bank hodisalarini miqdoriy baholash va modellashtirishda qo'llaniladigan metodologik yondashuvlarni o'rganadi. Tadqiqot shuningdek, bank tadqiqotlaridagi so'nggi o'zgarishlarni, jumladan, risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlik va texnologik innovatsiyalarni baholaydi va murakkab bank dinamikasini tushunishda statistik vositalarning muhim rolini ta'kidlaydi.

Maqsadimiz – bank xizmatlarining iqtisodiy va statistik jihatlarini o'rganish, ularning o'sish dinamikasi va muhim indikatorlarini aniqlash, shuningdek, zamonaviy metodologiyalar yordamida bank faoliyatining statistik tahlilini amalga oshirishdir.

Bank xizmatlari iqtisodiyotda pul muomalasi, kreditlar, depozitlar, to'lovlar va boshqa moliyaviy operatsiyalar orqali muhim rol o'ynaydi. Ularning rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi, investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Statistik tahlil esa bank faoliyatining hajmi, samaradorligi, rentabelligi va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash uchun muhim vositadir.

² Saidov, R. (2022). "Moliyaviy bozor va bank xizmatlari". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.

³ Ahmadov, S. (2020). "Bank faoliyatining iqtisodiy asoslari". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Banklar Assotsiatsiyasi.

Bank xizmatlarini statistik tahlil qilishda ko'plab ko'rsatkichlar (indekslar), metodlar va ma'lumotlar bazalari qo'llaniladi⁴. Bu tahlil yordamida banklarning moliyaviy holati, kredit portfeli, likvidlik darajasi, rentabellik va mijozlar bazasining o'sishi kabi muhim parametrlar baholanadi. Xususan, statistik tahlil bank sektori rivojlanishini prognoz qilish, xatarlarni baholash va siyosatni shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi⁵.

Ushbu maqolaning **asosiy maqsadi** – bank xizmati iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatida muhimligini ochib berish, uning metodologiyalarini yoritish va amaliy natijalarni taqdim etishdir. Maqolaning vazifalari quyidagilar:

- Bank xizmatlari va ularning iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilish;
- Statistik metodlar yordamida bank faoliyatining asosiy ko'rsatkichlarini o'rganish;
- Zamonaviy statistik tahlil metodlarini tavsiya qilish;
- Rivojlanish dinamikasi va prognoz qilish uchun asosiy indikatorlarni aniqlash.

Bank xizmati iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatida mamlakatning moliyaviy sektori va iqtisodiy rivojlanishining muhim qismi hisoblanadi⁶. Statistik metodlar yordamida bank faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari o'rganiladi, rivojlanish tendensiyalari va prognozlar aniqlanadi. Zamonaviy metodologiyalar va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish bank sektorining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda bu sohada yanada chuqurroq va kengroq tahlillar olib borish, yangi statistik metodlarni joriy etish va xalqaro tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan bank xizmatlari samaradorligini baholashning nazariy asoslari moliyaviy ko'rsatkichlar va sifat mezonlarini birlashtirgan kompleks yondashuv eng istiqbolli ekanligini ko'rsatadi. Zamonaviy usullar nafaqat bank faoliyatini xolis baholash, balki samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi⁷. Texnologik o'zgarishlarning jadallashuvi va mijozlar talabining ortib borishi sharoitida samaradorlikni o'lchash usullarini ishlab chiqish bank sektori va umuman,

⁴ Xolmatov, A. (2020). "Statistik tahlil usullari va amaliyot". Tashkent: O'qituvchi.

⁵ Davlat, A. (2018). "Bank sektori rivojlanishi: statistika va prognozlar". Toshkent: Zamonaviy nashriyot.

⁶ "International Monetary Fund (IMF)". (2020). "Financial Sector Assessment Program". Washington D.C.

⁷ Berger, A. N., & Mester, L. J. (1997). Inside the Black Box: What Explains Differences in the Efficiency of Financial Institutions? "Journal of Banking & Finance", 21(7), 895–947.

iqtisodiy rivojlanish uchun muhim vazifaga aylanib bormoqda⁸. Bank xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun turli nazariy asoslar va metodologiyalar mavjud. Ularning samarali qo'llanilishi, bank faoliyatining iqtisodiy ahamiyatini aniqlash va ularni optimallashtirish uchun muhimdir. Bu jarayon banklar va regulatorlar uchun strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi⁹.

Bank xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini baholashning nazariy asoslari bank sektorini strategik boshqarish va rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi¹⁰. Baholashning zamonaviy usullarini ishlab chiqish va joriy etish faoliyatning shaffofligini oshirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va bank tashkilotlarini barqaror rivojlantirish imkonini bermoqda¹¹. Kelajakda miqdoriy va sifat usullarini birlashtirish, yangi raqamli texnologiyalar va tartibga solish muhitidagi o'zgarishlarni hisobga olish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi, deb hisoblaymiz.

Metodologiya

Maqolada statistik tahlil uchun quyidagi metodlar qo'llaniladi:

- Deskriptiv statistik metodlar (o'rtacha qiymat, dispersiya, korrelyatsiya);
- Trend va sikl tahlili;
- Korrelatsiya va regressiya tahlili;
- Dinamik analizlar va prognoz qilish metodlari;
- Ma'lumotlar bazalaridan foydalanish (banklarning moliyaviy hisobotlari, davlat statistik ma'lumotlari).

Ma'lumotlar asosida statistik grafiklar va jadvalar tuziladi, tahlil natijalari esa muhokama qilinadi.

Klassik ta'rifga ko'ra, R.K. Makkonnell va L.S. Bryuning ta'kidlashicha:

“Iqtisodiy samaradorlik — kamdan-kam uchraydigan resurslar xarajati bilan shu resurslar orqali olinadigan tovar yoki xizmat hajmi o'rtasidagi

⁸ Кузнецов, С. И. (2020). Цифровизация и инновации в банковском секторе: статистические аспекты. // Вестник Банка России, № 12, с. 78–85.

⁹ World Bank. (2020). “Global Financial Development Report 2020: Bank Regulation and Supervision”. World Bank Publications.

¹⁰ Kumbhakar, S. C., & Lovell, C. A. K. (2000). “Stochastic Frontier Analysis”. Cambridge University Press.

¹¹ Van Horne, J. C., & Wachowicz, J. M. (2008). “Fundamentals of Financial Management”. Pearson Education.

munosabatdir.”

Shunday qilib, samaradorlik tushunchasining asosiy jihatlari:

-natija (iqtisodiy samara) va unga erishish uchun sarf etilgan resurslar.

Hozirgi iqtisodiy ilmiy adabiyotda bank faoliyatini baholashda **ikkita asosiy yondashuv** mavjud¹²:

- 1) Ishlab chiqarish (produktiv) yondashuvi
- 2) **Bank — kapital, mehnat va boshqa resurslardan foydalanib, turli turdagi kredit va depozitlar “ishlab chiqaradigan” tashkilot sifatida qoraladi.**
- 3) Samaradorlik — bank tomonidan ochilgan hisoblar soni yoki amalga oshirilgan tranzaksiyalar sonining sarf qilingan resurslarga nisbati bilan o'lchanadi.
- 4) Posrednik (vositachilik) yondashuvi
- 5) Bank — kreditorlar va qarz oluvchilar o'rtasidagi vositachi sifatida qoraladi.
- 6) Natija — xizmat ko'rsatilgan kredit va depozitlar hajmi, xarajat esa — barcha operatsion xarajatlar (shu jumladan foiz to'lovlari)¹³.

Tadqiqot tahlili shuni ko'rsatdiki:

Bank samaradorligini statistik baholash **tanlangan yondashuvga qarab jiddiy farq qilishi mumkin.**

Ushbu ishda — **bankning samaradorlikdan chetlashish darajasi**, ya'ni ideal holatgacha yetib bormaganligi o'rganildi.

Bunday samarasizlikning asosiy sabablari ham ko'rsatib o'tildi.

- 1) Metodikada quyidagi texnik parametrlar aniqlandi:
- 2) **Texnik samaradorlik** — umumiy resurslardan foydalanish darajasi;
- 3) **Miqdoriy yoki masshtab samaradorligi** — bank o'lchami (masshtabi) optimal darajadami yoki yo'qmi;
- 4) **To'liq samaradorlik** — bir vaqtda texnik va masshtab samaradorligi mavjudmi.

¹² Назарова, Т. В. (2021). Регулятивные требования и их влияние на статистический мониторинг банков. // Журнал “Экономика и управление”, № 4, с. 33–41.

¹³ Смирнова, Е. И. (2020). Анализ кредитных рисков на основе статистических методов. // Вестник Финансовой академии, № 8, с. 54–62.

Klasterli tahlil natijalari shuni ko'rsatdi:

Banklarning muayyan guruhlari (klasterlari) **o'xshash faoliyat modeli va samaradorlik darajasiga** ega;

Bu tahlil samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashda qo'shimcha imkoniyat beradi.

O'tkazilgan tadqiqotning ushbu maqolaining maqsadi bank xizmatini O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan maqsadlar, vazifalar va funktsiyalarni tavsiflovchi eng muhim xususiyatlarga muvofiq statistik tahlil obyekti sifatida aniqlashdir. Ushbu identifikatsiya iqtisodiyotning bank xizmati bilan bog'liq o'rganilayotgan institutsional birliklar majmuasini cheklash va tadqiqotda samaradorligi baholash predmeti bo'lgan faoliyat sohalarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning ushbu jihatining dastlabki bosqichdagi dolzarbligi zamonaviy O'zbekiston statistikasida bank xizmatini O'zbekiston Respublikasining moliya-kredit tizimiga kiritilgan boshqa institutsional birliklar orasidan aniqlashga imkon beradigan asoslangan mezonlar tizimining yo'qligi bilan belgilanadi. Ushbu holat zamonaviy ilmiy adabiyotlarda bank faoliyatining turli talqinlari va ta'riflaridan foydalanishning natijasi bo'lib, tahlillar shuni ko'rsatadiki, olib borilayotgan tadqiqotning aniq maqsad va vazifalariga muvofiq aniqlangan uning faqat individual tomonlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, bank xizmatining o'ziga xos xususiyatlari va bozor islohotlari sharoitida O'zbekiston da bir qator muhim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vazifalarini hal qilishdagi alohida roli ushbu sektorni zamonaviy statistik usullar va modellardan foydalanish asosida mustaqil tahlil obyekti sifatida aniqlashni talab qiladi.

Natijalar.

Ushbu maqola davomida olingan asosiy natijalar quyidagilar:

- Bank xizmatlari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi;
- Kredit va depozitlarning o'sish sur'atlari;
- Rentabellik va likvidlik indikatorlarining o'zgarishi;
- Statistik metodlar yordamida bank sektorining kelajakdagi rivojlanish istiqbollari.

Natijalar bank faoliyatining iqtisodiy va statistik tahlilida zamonaviy metodologiyalarni qo'llash muhimligini ko'rsatadi. Bu tahlil banklarning moliyaviy holatini baholash, xatarlarni aniqlash va siyosatni shakllantirish uchun asos bo'ladi¹⁴.

Tadqiqotning ushbu yo'nalishi doirasida amalga oshirilgan eng muhim vazifalar:

- amaldagi ta'riflar va tasniflash tizimi doirasida bank statistikasining mavjud konseptual apparatini tizimlashtirish va umumlashtirish;
- iqtisodiyotning bank xizmatining asosiy identifikatsiyalash belgilarini aniqlash;

iqtisodiyotning bank xizmati faoliyat sohasiga kiruvchi iqtisodiy munosabatlar subyektlarini aniqlash;

bank faoliyatining identifikatsiya qilinadigan subyektlari o'rtasida amalga oshiriladigan munosabatlarning tavsifi¹⁵;

iqtisodiyot uchun bank xizmati faoliyatining o'ziga xos va eng muhim natijasini ifodalovchi faoliyat turlarini aniqlash.

Zamonaviy moliyaviy statistikada iqtisodiyotning bank xizmati odatda kredit tizimining bir qismi sifatida qaraladi¹⁶. O'zining mazmuniy jihati bo'yicha uning mohiyatini shartnoma asosida tashkil etilgan kredit munosabatlari subyektlari (kreditorlar va qarz oluvchilar) o'rtasida to'lov va to'lov tamoyillari bo'yicha moliyaviy resurslar harakati sifatida belgilash mumkin.

Kredit tizimining mohiyatidan kelib chiqib, iqtisodiyotdagi quyidagi eng muhim funktsiyalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- resurslarni qayta taqsimlash;
- tarqatish xarajatlarini kamaytirish; kapitalning kontsentratsiyasini ta'minlash;
- savdo aylanmasini ta'minlash.

Ilmiy adabiyotlarda kredit tizimi odatda keng va tor jihatlarda talqin qilinadi. Birinchi holda, bu tizim aniq ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar doirasida mavjud bo'lgan kredit munosabatlari majmui sifatida qaraladi. Ikkinchisida - bo'sh pul mablag'lari va daromadlarini safarbar qiluvchi va ulardan ssuda kapitali shaklida

¹⁴ Mamatqulov, S. (2017). "Banklarning moliyaviy holatini baholash usullari". Toshkent: Turon-Nashr.

¹⁵ Ziyodov, M. (2018). "Bank faoliyatining iqtisodiy tahlili". Toshkent: Iqtisodiyot va boshqaruv institutlari.

¹⁶ Bobojonov, D. (2019). "Moliyaviy statistikalar va tahlil metodlari". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

foydalanishni ta'minlovchi banklar va boshqa kredit-moliya institutlari majmui sifatida.

Kredit tizimini talqin qilishda oxirgi jihat iqtisodiyotning bank xizmati elementlarini tashkil etuvchi statistik aholi birliklarini aniqlash imkoniyatlari nuqtai nazaridan yanada aniqroq ko'rinadi. Ushbu yondashuvga muvofiq, bank xizmatini identifikatsiyalash kredit tizimi doirasida uning o'ziga xos funktsiyalari va amalga oshiriladigan munosabatlari bilan belgilanadigan bank faoliyatining eng xarakterli turlariga ega bo'lgan institutsional birliklar majmuasini ajratishni nazarda tutadi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining kredit tizimining asosiy funktsiyalari va elementlarining o'zaro bog'liqligi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" qonunining qoidalari bilan tartibga solinadi. Qonunga muvofiq kredit tashkilotlariga birinchi navbatda banklar va nobank kredit tashkilotlari kiradi. Shu bilan birga, uning elementlari sifatida quyidagilar ajralib turadi:

- Markaziy bank;
- tijorat banklari;
- ixtisoslashtirilgan moliya institutlari.

Ushbu tasnif, asosan, zamonaviy moliyaviy statistikada keng qo'llaniladigan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini ikki bosqichli markazlashtirilmagan tizim sifatida, shu jumladan birinchi darajali element sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va ikkinchi darajani tashkil etuvchi tijorat banklari va boshqa moliya-kredit institutlari to'plami sifatida keng qo'llaniladigan ko'rinishga mos keladi¹⁷.

Bu jihatda bank xizmati tadqiqotning umumiy tushunchasi va predmetiga muvofiq, kiritilgan elementlarning tarkibi jihatidan bank tizimiga nisbatan ancha cheklangan majmuani ifodalaydi. Ushbu formulaga muvofiq, bank xizmati tarkibini bank tizimining markaziy bo'g'ini bo'lgan tijorat banklari yig'indisi bilan cheklash tavsiya etiladi, bu quyidagilar bilan tavsiflanadi:

1. amalga oshirilayotgan iqtisodiy funktsiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, eng muhimi vositachilik moliyaviy faoliyati bilan bog'liq;

¹⁷ Чистякова, Е. М. (2020). Статистика и регулятивная политика в банковском секторе. // Финансовая аналитика и прогнозирование, № 6, с. 44–52.

2. iqtisodiyotning real xizmatining asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan, birinchi navbatda, xo‘jalik yurituvchi subyektlar darajasida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlari;
3. ko‘rsatilayotgan xizmatlarning asosan bozorga asoslanganligi.

Muhokama.

Iqtisodiy adabiyotlarda bank faoliyatining iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatida ko‘p qirraliligi ta’kidlangan. Diamond, Dybvig va Gorton kabi nazariy modellar bank faoliyatining zaif tomonlari va tizimli ahamiyati haqida asosiy tushunchalarni beradi. Samaradorlikni o‘lchashdan tortib inqirozni tahlil qilishgacha bo‘lgan ilg‘or statistik usullarni qo‘llagan empirik tadqiqotlar bank operatsiyalari, risklar va ta’sirlarni tushunishda miqdoriy usullarning muhim rolini ta’kidlaydi.

Iqtisodiyot nazariyasining qat’iy statistik tahlil bilan integratsiyalashuvi tadqiqotchilar va siyosatchilarning inqirozlarni oldindan bilish, samarali qoidalarini shakllantirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash imkoniyatlarini oshiradi. Texnologik innovatsiyalar va globallashtirish sharoitida bank ishi rivojlanishda davom etar ekan, davom etayotgan tadqiqotlar murakkab ma’lumotlarni yig‘ish va analitik metodologiyalar, jumladan, mashinani o‘rganish, tarmoq tahlili va katta ma’lumotlar tahlili orqali moslashishi kerak.

Tijorat banklaridan farqli o‘laroq, O‘zbekiston Respublikasining moliya-kredit tizimi bilan bog‘liq bo‘lgan, shuningdek, vositachilik funktsiyalarining ayrim turlarini amalga oshiradigan boshqa muassasalar pul resurslarini jalb qilish, taqsimlash va ulardan foydalanishning o‘ziga xos shartlari (sug‘urta kompaniyalari, pensiya va investitsiya fondlari va boshqalar) yoki ularning faoliyatida notijorat tarkibiy qismning (birlashmalar, assotsiatsiyalar, banklar va boshqalar) ustunligi bilan tavsiflanadi¹⁸.

Ushbu pozitsiyalardan iqtisodiyotning bank xizmatidan va shunga mos ravishda o‘rganilayotgan aholi tarkibidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankini chiqarib tashlash zarurati, ularning faoliyati quyidagilar bilan tavsiflanadi:

1. iqtisodiyotda tubdan farq qiladigan maqsad, vazifalar va funktsiyalar;
2. bank faoliyatini va uning boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan munosabatlarini tartibga soluvchi qo‘llaniladigan me‘yoriy-huquqiy bazaning o‘ziga xos xususiyatlari;

¹⁸ Yusupov, B. (2019). "Banklar va iqtisodiy o‘rinish". Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Statistika o‘ld nashriyot.

3. ko‘rsatilayotgan xizmatlarning asosan bozordan tashqari xususiyati;
4. tashkiliy boshqaruv tuzilmasi xususiyatlari;
5. davlat boshqaruvi xizmati bilan munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlari.

O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” gi qonun¹⁹ga muvofiq, uning faoliyatining asosiy maqsadlari quyidagilar:

- milliy valyutani himoya qilish va barqarorligini ta‘minlash;
- O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini rivojlantirish va mustahkamlash;
- xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi hisob-kitoblarning samarali tizimini ta‘minlash.

Tashkiliy nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki vertikal boshqaruv tuzilmasi bo‘lgan yagona markazlashtirilgan tizimni ifodalaydi, unga quyidagilar kiradi: markaziy apparat, respublikalarning milliy banklari va hisob-kitob-kassa markazlari.

Markaziy bankning ustav kapitali federal mulkdir. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki iqtisodiy jihatdan mustaqil institut bo‘lib, Konstitutsiya va federal qonunlar bilan berilgan vakolatlar doirasida o‘z funksiyalarini federal davlat organlari, O‘zbekiston Respublikasining ta‘sis subyektlarining davlat organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqil ravishda rasmiy ravishda amalga oshiradi.

Iqtisodiyotning bank xizmatini iqtisodiy va statistik tahlil obyekti sifatida aniqlashning muhim jihati tijorat banklarini tasniflash bo‘lib, ularni eng muhim belgilariga ko‘ra statistik guruhlashni nazarda tutadi. Amalda bunday guruhlarning mavjudligi iqtisodiyotning bank xizmatining tarkibiy xususiyatlarini aniqlash, uning elementlarining eng muhim xususiyatlarini aniqlash va ularning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda qo‘llanilayotgan mezonlarga qarab, tijorat banklarini tasniflashning turli xil variantlari mavjud. Aniq tadqiqotlar uchun tijorat banklarining eng muhim va ahamiyatli xususiyatlarini aks ettiruvchi xususiyatlar orasida quyidagilar ajralib turadi:

¹⁹ <https://lex.uz/acts/-2681> 25.04.1996. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” gi Qonun

- mulkchilik shakli (davlat, xususiy, kooperativ, aralash); kapitalga egalik qilish (rus, xorijiy, qo'shma); hududiy xususiyat (mintaqaviy, mintaqalararo, milliy, xalqaro, xorijiy);

-tashkiliy-huquqiy shakl (aksiya, aksiyadorlik);

-mustaqillik darajasi (mustaqil, sho'ba, vakolatli, konsorsium);

-faoliyat yo'nalishlari (umumiy, ixtisoslashtirilgan, shu jumladan sanoat ixtisosligi);

funktsional ixtisoslashuviga qarab (innovatsiya, investisiya, jamg'arma, ipoteka, kliring, birja, sug'urta, ijtimoiy rivojlanish va boshqalar);

faoliyat ko'lami (katta, o'rta, kichik).

Xulosa.

Bunda tijorat banklarini kredit yoki bank tizimidagi mustaqil subyekt sifatida aniqlash imkonini beruvchi eng muhim xususiyat ular amalga oshiradigan funksiyalarning o'ziga xosligi bo'lib, ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

- korxonalar mablag'lari va jismoniy shaxslarning pul daromadlari muomalasi jarayonida pul mablag'larining vaqtincha bo'sh moliyaviy resurslarini qayta taqsimlash yo'li bilan amalga oshiriladigan kredit operatsiyalarida vositachilik;

- moslashuvchan depozit siyosatini va shakllantirilgan omonatlarning ishonchiligi kafolatlarini ta'minlash orqali iqtisodiyotda jamg'armalarni rag'batlantirish;

- iqtisodiy munosabatlar subyektlari o'rtasida to'lov tizimini tashkil etishda vositachilik qilish;

- qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarda vositachilik.

Ushbu maqolada olib borilgan ushbu obyektning tahlil qilish va aniqlash, muallifning fikriga ko'ra, nafaqat bank faoliyatining boshqa tarmoqlar va moliya-kredit tizimi doirasida amalga oshiriladigan faoliyat turlari o'rtasidagi asosiy farqni aks ettiradi, balki makroiqtisodiy darajada amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlarning subyekti sifatidagi o'ziga xos xususiyatiga ham mos keladi. Bundan tashqari, olingan natijalar bank faoliyatining baholangan jihatlari nuqtai nazaridan olib borilayotgan tadqiqot obyektini cheklash va mavjud tasniflash sxemalarini aniqlangan obyektga aloqadorlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bank ishi iqtisodiyot va statistikaning muhim o'rganish obyekti bo'lib qolmoqda. Uning tahlili nafaqat nazariy tushunishga yordam beradi, balki barqaror va samarali moliyaviy tizimlarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy siyosat choralari ham rahbarlik qiladi. Kelgusi tadqiqot yo'nalishlari yangi paydo bo'lgan statistik vositalardan foydalanish, ma'lumotlarning shaffofligini oshirish va texnologik o'zgarishlarning bank barqarorligi va samaradorligiga ta'sirini o'rganishga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "International Monetary Fund (IMF)". (2020). "Financial Sector Assessment Program". Washington D.C.
2. Ahmadov, S. (2020). "Bank faoliyatining iqtisodiy asoslari". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Banklar Assotsiatsiyasi.
3. Berger, A. N., & Mester, L. J. (1997). Inside the Black Box: What Explains Differences in the Efficiency of Financial Institutions? "Journal of Banking & Finance", 21(7), 895–947.
4. Bobojonov, D. (2019). "Moliyaviy statistikalar va tahlil metodlari". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
5. Davlat, A. (2018). "Bank sektori rivojlanishi: statistika va prognozlar". Toshkent: Zamonaviy nashriyot.
6. Karimov, N. (2021). "Iqtisodiy tahlil va statistik metodlar". Toshkent: Fan va texnika.
7. Kumbhakar, S. C., & Lovell, C. A. K. (2000). "Stochastic Frontier Analysis". Cambridge University Press.
8. Mamatqulov, S. (2017). "Banklarning moliyaviy holatini baholash usullari". Toshkent: Turon-Nashr.
9. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" gi Qonun. <https://lex.uz/acts/-2681> 25.04.1996.
10. Saidov, R. (2022). "Moliyaviy bozor va bank xizmatlari". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
11. Van Horne, J. C., & Wachowicz, J. M. (2008). "Fundamentals of Financial Management". Pearson Education.

12. World Bank. (2020). “Global Financial Development Report 2020: Bank Regulation and Supervision”. World Bank Publications.
13. Xolmatov, A. (2020). “Statistik tahlil usullari va amaliyot”. Toshkent: O’qituvchi.
14. Yusupov, B. (2019). “Banklar va iqtisodiy o’sish”. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Statistika oida nashriyot.
15. Ziyodov, M. (2018). “Bank faoliyatining iqtisodiy tahlili”. Toshkent: Iqtisodiyot va boshqaruv institutlari.
16. Кузнецов, С. И. (2020). Цифровизация и инновации в банковском секторе: статистические аспекты. // Вестник Банка России, № 12, с. 78–85.
17. Назарова, Т. В. (2021). Регулятивные требования и их влияние на статистический мониторинг банков. // Журнал “Экономика и управление”, № 4, с. 33–41.
18. Смирнова, Е. И. (2020). Анализ кредитных рисков на основе статистических методов. // Вестник Финансовой академии, № 8, с. 54–62.
19. Чистякова, Е. М. (2020). Статистика и регулятивная политика в банковском секторе. // Финансовая аналитика и прогнозирование, № 6, с. 44–52.